

Јелена Базовић (Београд)

Књижевна имагинација Андрићеве сунчане стране – где си Јелена?

*Он није био сам, ни разговарао
са аветима. [...] Извесне речи у
говору везао је за њу, и кад год
их неко изговори пред њим, он
као невидљив несметано ужива
у њеном присуству
(Андрић 1997: 162).*

Пратећи настанак и развој различитих одломака о Јелени, покушаћемо да проникнемо у књижевну имагинацију писца и начин на који је Јелена, жена које нема, успевала да се одржи у Андрићевом животу и делу. Јелени је посвећена приповетка триптих ЈЕЛЕНА, ЖЕНА КОЈЕ НЕМА, али и понеки одломак у Ех РОНТУ, НЕМИРИМА, ЗНАКОВИМА ПОРЕД ПУТА, у приповеци СУНЦЕ ОВОГ ДАНА, као и делови романа НА СУНЧАНОЈ СТРАНИ. Детаљније ћемо се позабавити и стварном Јеленом, о којој је писала Силвија Новак-Бајцар. Она је у својој студији ЈЕЛЕНА, ЖЕНА КОЈЕ ИМА доказала да је Јелена заиста постојала, те да је била Андрићева другарица из Краковског периода.

Јеленина појава у разним видовима и околностима провлачи се кроз целокупно Андрићево дело и успева у његовом опусу да одржи дуго разрађивани и дограђивани лик. У непрегледним пољима имагинације, Јелена је живела, кретала се, долазила и одлазила, често, чини нам се, својом вољом. Она је плод измаштавања, тј. конституише се као имагинарно биће на основу стварног бића – Јелене која недостаје, тражене свесно или несвесно, одсутне у стварности. Јелена у свести је аналогон стварној Јелени.

Најпре ћемо се осврнути на књижевну имагинацију Јелене у приповеци ЈЕЛЕНА, ЖЕНА КОЈЕ НЕМА.

Поменута Јелена, чија је појава као обрис сопствене сенке, заправо је пишчева представа о присуству жене, а она је помогнута интенционалним усмеравањем ка „звучима“ *йуцкеџања йаркеџа* или *једва чујном шушџању листова у књици, невидљивим йокреџима* који долазе из стварности. Један летњи ветрић или неочекиван и невидљиви покрет који се чини залутао, а који благо покрене прозор, бива опажен и појмљен као знак невидљиве

жене. Знак је предмет стварности (спољашњости), а жена која никада не уђе (јер не постоји на том месту у стварности), предмет је наше свести (унутрашњости), па се читаоцима Јелена чини наслућеном, лепршавом, нестварном, али за приповедача она је представа тачно одређене жене коју осећа у својој близини, иако је нема. То се остварује на имагинарном плану, јер произвести представљајућу свест о Јелени значи направити интенционалну синтезу која у себи сакупља мноштво проживљених момената: од Јелениног изгледа који се задржао у сећању, преко заједнички проживљених момената у Кракову, споредних ствари које би могле мотивисати њихово имагинирање, а то су пре свега сунчеви зраци и лепота пролећа дубоко укорењени и повезани са пишчевом представом Јелене. Можемо рећи да се летње време, сунчеви зраци и ветрић који помера приповедачев прозор, поистовећују на неки начин са милим и драгим сунцем које је самог аутора најлепше грејало у Кракову његове младости, па самим тим покрећу сећање на драгу девојку коју више није могао срести. Можемо рећи да је приповедач ове приповетке Андрићев алтерего, на шта нас посебно наводи чињеница да је цео текст, а и остали записи у којима се појављује Јелена, написани у првом лицу.

Тако аутор приповеда о њој као стварној на начин који подразумева негирање њене стварности, што је кључно у разумевању Јеленине појаве, које има и нема у исто време. Овде би нам најбоље помогла Сартрова тврдња да је „суштинска карактеристика менталне представе изванредан начин на који предмет има да буде одсутан усред самог свог присуства“ (Сартр 1981: 122). То значи да приповедач зна да је Јелена ту, трансцендентна, наспрам његове свести и у исти мах осећа њено присуство, а истовремено је свестан да њена појава не долази до егзистенције. Оно што он осећа као њено присуство, замена је за њено стварно присуство, али је недовољно да би постојало само за себе.

Када аутор констатује да је за нас Јелена само привиђење, а за њега највећа стварност, разјашњење за тако нешто можемо пронаћи у једној Башларовој тврдњи да нас „имагинација позива не само да уђемо у нашу љуску, него да се ушуњамо у сваку љуску, да ту живимо у истинској повучености, омотани, увучени у себе“ (Дуранд 1991: 221). Та представа Јелене, привиђење, приповедачева је највећа стварност, јер он живи повучен у себе, у својим мислима које подразумевају трошење стварносног времена. Тиме се представи Јелене даје стварно одређење времена. И не само то, Јелена је због нас названа привиђењем, иако она то за њега није. Аутор је свестан да су то два различита плана, она је за њега реална јер своје стварно време троши у мислима са њом, али јој даје и просторно одређење унутар своје свести. Морамо скренути пажњу на то да је свест у којој се Јелена појављује доиста присутна, и да је она та која подлеже времену, а не сама

Јелена. Дакле, није значајно време које је уложено да би се Јелена конституисала, већ је значајно одређење иреалног трајања које му је прописано.

Представе Јелене се, затим, јављају у вези са сунцем, а приповедач јасно уочава да се од краја априла па до почетка новембра Јелена јавља скоро сваког дана, док преко зиме врло ретко (Андрић 2010: 56). Директно са тим у вези су и наредна јављања Јелене у својим новим облицима, која изазивају немирна стања духа супротна од оних мирних, већ описаних. Првобитно описана ситуација у којој се Јелена појавила била је мотивисана сунцем и светлошћу, тзв. спектакуларним симболима, где се златни сунчеви зраци преламају и играју на летњој јари, јер златни одраз конституира са светлошћу и висином (Дуранд 1991: 123), и чине подстицај за стварање светлих и лепршавих представа Јелене. У тим тренуцима, приповедач сатима живи у свесности о њеном присуству, што говори да његова свест заузима став у којем се понаша као да је у присуству предмета о којем суди. Дакле, свест формира мисли о Јелени као о неком спољашњем предмету. Облик у коме ће се она појавити биће просторни облик, јер се на тај начин остварује присуство. Ипак, Јелена није стварно конституисана, већ је она само предмет његове представе, тако да се показује као одсутна. Због тога приповедач има утисак да је она *негде иза његове сенке* (Андрић 2012: 232).

Оваквим Јелениним појавама приповетка почиње, а касније се представа Јелене помера од сунчаних предела ка прелазном добу између дана и ноћи, као и периодима у години када недостаје сунца или када оно постаје смењено хладнијим данима октобра, новембра и децембра. Тада приповедач осећа немир, јер сваки сноп светлости може изазвати халуцинацију да је Јелена присутна. То се дешава једне јесени, крајем октобра, време је кишно, дувају ветрови, *на западном небу мрачно црвенило* (Исто, 233), у предсобљу су стајали кофери на поду, у *ћолумраку*, и не успевајући да разабере појединости, приповедач види како жена лежи преко њих и плаче. Претрнуо од страха, несвесно посеже за прекидачем и пали светло. На поду угледа кофере и преко њих пелерину која је спала са чивилука. Дуранд тврди да је „приближавање сутона увек људску душу доводило у ситуацију мрака“ и још да је „та имагинација кобног мрака прва одредница која надјачава имагинацију светла и дана“, обраћајући пажњу и на „ноћни аспект, слеп и узнемирујући, који задева подсвесни део душе“ (Дуранд 1991: 83). Подсвесно¹ се овде намеће као битно својство, јер уочавамо да се не ради о обичној представи Јелене, због тога што се њено јављање дешава пре знања субјекта. Приповедач, дакле, не замишља свесно, већ се она појављује одједном, изненађује својом појавом, постаје халуцинација. Сартр каже да

¹ Подсвесно се иначе, увек представљало мрачним ликом, као разроко или слепо (Дуранд 1991: 83).

се халуцинација „мора чекати“, као и да „субјекат унапред не зна у ком моменту ће доћи до ње“ (Сартр 1981: 214). Овде се конституише и проблем перцепције и представе, двају појмова који се међусобно искључују, јер је формирање представљајуће свести праћено искључивањем или поништавањем перцептивне свести. Из тога, наравно, следи да ми без сумње опажамо другачије него што видимо, а то је због тога што перцепција више ограничава него представа. Тако видевши, у полумраку, да се нешто налази преко кофера, и не разабарајући шта је то тачно, у првом трену, плод је перцепције, јер је она акт који свести чини присутним један временско-просторни предмет. Проблем је што у састав тог предмета улазе и остала знања која остају неформулисана, неизречена, зато што се лепе за предмет и топе у акту перцепције, па је зато перцепција проширена и богата. Интенције ове врсте дају живот представама и управо ту је центар замршености исплетене око Јеленине појаве.

Приликом паљења светла, халуцинација која се јавила престала је са постојањем, јер смо прешли праг саме и непроширене перцепције. Приповедач се уверава, уверавајући тиме и своју свест и нас, да је све била само игра светлости и плод његове подсвести која је погрешно протумачила тамну „фигуру“ преко кофера.

Дуранд је приметио да су ликови одевени у црно или црна тачка, мрља карактеристични за стања депресије која је иначе уврежена у имагинарне слојеве наше свести (Дуранд 1991: 80). Због тога се ствара одбојност према уплаканој жени која се ненадано појављује на коферима и плаче, стварајући језу од које се приповедач стресе као од страха и посеже за прекидачем. Приближавање сутона прелазни је део дана ка ноћи, одувек окарактерисан негативно, а та негативност потиче од варљивости тренутака који захтевају напрезање чула (вида и слуха), јер долази до њихове замене. Више око није главно чуло, већ ухо које постаје „осетило ноћи“ (Исто, 81). Отуда варљивост онога што је виђено.

Слично се дешава и са наредном описаном представом Јеленине власи косе коју угледа једне зимске, децембарске вечери у полу-осветљеној ниши где су сложени кофери. Седећи на удаљености² од пар метара, и расејано бацајући поглед на њих, учинило му се да је угледао плаву, женску влас на никлованом затварачу. Понављају се осећаји страха и језе.

Да бисмо ову збрку разјаснили, ослањамо се на Сартрова схватања појаве ствари у менталној представи да једна представа, као аналогон предмету, преузима чулна својства тог стварног предмета, па се због тога предмет чини присутним. Тако, ако је представа о плавој (златној) вла-

² „Све је виђење, и ко не би могао схватити да је виђење могуће тек на удаљености?“ (Дуранд 1991: 126).

си косе аналогон правој власи косе, то значи да је она преузела то златно својство стварне власи, и тиме ствара илузију, јер представљајући ту златну боју и испуњавајући ову свест према златном не значи ли то заправо представити једно златно без екстериорности, једно фантомско златно. То се зове илузија иманенције (Сартр 1981: 141) и резултат је обмана, јер субјекат верује да је предмет његове свести комплекс стварних чулних квалитета. Ако представљајућој свести, која је свест предмета у представи, додамо и рефлексивну свест, појавиће се веровање у егзистенцију представе. Тако једна златна влас постаје *виђена*, иако је непостојећа. Ипак, не можемо се отети утиску да је ова појава изазвала једну врсту афективности, узнемирености, неверице у иреално, цела игра га је *срдила и мучила*. Да би је се ослободио, презирао ју је и усиљавао се да не мисли на њу, али му није полазило за руком. Сартр то објашњава полазећи од тезе да је представа психички облик, што подразумева сарађивање целог тела у њеном конституисању, тј. само осећање презира или узнемирености, које добија самосвест једино у облику нестварног својства, произведено је интенционалним оживљавањем извесних физиолошких феномена. Тиме се афективни фактор исцрпљује у конституишућем акту, па предмет добија одбијајућу нијансу. Аутор и сам каже да му се никада нису допадала та *сумњива стања духа* и због тога се он нагонски *повлачи из ње и пре коју није тражио и у којој није његов* (Андрић 2012: 235). Због тога покушава да заспи, да завара своју свест, али не успева да се ослободи те хипнагогичке слике, и запада у једно хипнагогичко стање (Сартр 1981: 91), које изазива врло конфузно осећање свог тела (подланица је врела, губи се представа о димензијама тела) и несигурну перцепцију времена (чини се да лежи од незапамћених времена). На крају, уморан устаје и пали светло, прилази коферима и увиђа да нема власи, да је све било варка, несигурна игра светлости.

Долазак зиме и светлих јутара доноси Јеленину нејасну сенку, која мине дуж целог огледала и пре него што ју је сагледао, изгубила се у брушеним крајевима стакла где се ломе златни и модри рефлекси зимског јутра. Дакле, опет халуцинација Јелене интенцирана светлосћу и златним. Супротно томе, Јелена ће се јавити и у хладном и тмурном амбијенту на самом крају првог дела триптиха. Овога пута ће је у сивом и ветровитом зимском јутру ветар снети крај њега. Овде се свест понаша као да је била у присуству предмета о којем суди, а то значи да је Јелена конституисана као спољашњи предмет, што се остварује просторно. Она стоји са његове леве стране и када би само мало погледао улево, видео би њену руку и сиви рукав, а не чини то, јер је свестан да је она само предмет његове свести, не и предмет стварности. У овом случају, она је предмет квази-посматрања.

Интересантна је и сцена када је Јелена дата као да седи спрам аутора у купеу воза, јер се њена представа локализује, али је та локализација илузорна. Због те илузорности, које је субјекат свестан, он неће никада усмери-

ти свој поглед ка седишту наспрам себе, остављајући тако себи простора да верује у своју илузију. Оваква представа обогаћена је коефицијентом дубине (Сартр 1981: 184), што је једно од битних својстава сваке представе на основу којег се један предмет локализује као предмет на одређеној удаљености од тог који перципира. Значи, ако је Јелена локализована у купеу спрам онога који „посматра“, онда је она ту у његовој представи, а не у стварности као стварна жена која заиста седи у том купеу. Јелени је у том трену придато апсолутно својство њене величине, изгледа, облика и њена природна дистанца у односу на оног који посматра, а онда је то из перцепције пренето, интериоризирано као иманентно својство предмета представе. Не бити овде је битно својство Јелене, као предмета његове свести, јер оно што он заправо жели, јесте она. За нас је предмет у слици која је дата заправо иреалан, тј. присутан је, али је недостижан. Сартр скреће пажњу на то да „конституисати иреалан предмет, значи омогућити да се жеље тренутно завајају, да би се затим раздражиле као што морска вода изазива жеђ“ (Исто, 182). Измаштавањем њеног присуства, приповедач заваја своје жеље, и раздражује их, а то води ка једном „узлету“ осећања. Она расту из минута у минут, и надрастају облике људског тела. Када приповедач каже да је она *мноо више од свега што могу да дају очи и уши и сва сиротиња чула* (Андрић 2012: 232), он то заиста мисли, јер перцепција не може дати ово што даје имагинација. Пошто овде мисао има представљајући облик, она хоће да своје тврдње заснује гледајући на тај предмет, тј. хоће да га упозна, да га види или да га поседује.

Приповедачаева срећа толико прераста све облике и просторе, да долази до нестанка и њих и свега са њима у срећи општег постојања. Чини нам се као да се ослободио телесног баласта, јер у овим пределима имагинације као да нема свести о свом телу. Осећање среће, које је понело његов дух, узнело га је толико високо да се превазилазе границе свог тела. Као да је прешао у неко бестелесно стање са Јеленом, обезнањујући се, ношен је том васионском љуљашком која, наравно, не стаје ни за тренутак, јер би то значило прекид иреалног, повратак у стварност. Тако синтагма *џу је сага Јелена, у уљу мој ока*, обележава њену присутност унутар његове свести, а то око које је садржи исто је оно око које је гледа у мислима, изнутра. Само то око је способно да је види, јер оно гледа унутар своје трансценденције.

Замишљајући Јеленину појаву, нараторова интенција одједном се управља ка њеним очима које се постепено формирају и мењају неосетно израз, светлећи *са равнодушном џачношћу небеских мена* (Андрић 2012: 241). Те очи заводиле су га на путеве имагинације и *збуњивале сва његова чула*. Већ у следећој реченици приповедач ставља до знања да су његова чула појачана и да се неограничено умногостручавају, што му омогућује да види и чује више од онога што стварност даје. На путовањима са Јеленом, то је било уобичајено и брзински се остваривало. Дуранд пише да у пракси

будног сна, замишљене особе често имају лице које се преображава, мења у хало интензивне светлости (Дуранд 1991: 125), и да се захваљујући томе стиче утисак погледа. Због тога субјекат у чијој је свести представа о Јелени, има утисак да га она гледа *својим чистим, мирним очима* (Андрић 2012: 241), али и да гледа кроз њих све оно што оне виде.

Покретношћу коју у себи садржи Јеленина појава настала у сегментима омогућава се у следећој представи затварање њених очију. Овај гест имагинарне Јелене може бити резултат воље субјекта који је имагинира, али и спонтаности свести, што Кант назива „слободном игром имагинације“ (Сартр 1981: 192). Али, Сартр тврди да је потребно једну већу покретну слику стварати из делова, тј. да једна таква слика изискује изазивање изолованих предмета у „њиховом тоталитету“ и потребу да се међу њима установе интрасветске везе (Исто, 193). Тако Јелена затвара очи у трену када сунце прелази на њену страну купеа, а светови који блистају под њеним кашцима, не успевајући да задрже своје одсеве, испуштају сјај који бљешти *шанким одсевима жеженої, заїасишої злати у чудесним ѓреливима* (Андрић 2012: 242). Да бисмо конституисали представу Јелене која затвара очи, потребно је увести тај нови мотив сунца који њеном лицу даје другачију нијансу, док сви остали елементи остају исти.

Код Дуранда налазимо тврдњу да изоморфизам обједињује успон и светлост; он скреће пажњу на Башлара који пише да „нас исти поступак људског духа води ка светлости и ка висини“ (Дуранд 1991: 121). Осим тога, у алхемијској симболици непрестано се прелази од медитације о златној твари, ка њеном одсјају, будући да злато у свом сјају поседује проширене врлине сунца у телу и тиме сунце, природно, постаје алхемијски знак за злато. Захваљујући том златном, злато је заиста капљица светлости (Исто, 123). Са тим у вези је свакако и име ове младе, плаве даме упамћене по својој златној коси, а оно име које носи само је додатак томе флуидном лику који јој је дат. Хелена, име које значи сунце, светлост, блесак, у грчком и арапском *hele* је ‘блесак’, ‘складност’, а *helene* ‘буктиња’ (Новак-Бајцар 2015: 33). Боје и њихова перцепција откривају једно фино, осенчено значење у својој унутрашњости, а оно је преузело сентиментални симболизам предмета који је носилац боје (Дуранд 1991: 239). Због тога у представама Јелене увек налазимо обресе златног, или рефлексе светлости. Тако затварамо читав круг светлосних асоцијација унутар Јеленине појаве.

Одједном у својој представи, посматрајући њене затворене очи, приповедач скреће свој трансцендентални поглед ка њеном челу, образима и врату, увиђајући на њима *ореол моћної и једва видљивої сунца* (Андрић 2012: 242) који се постепено губио и растапао у даљинама у које у стварности гледа. Ово је танано описани прелаз из трансценденталног у стварно, онај сјајни тренутак када се „враћа“ и када се његова представа постепено „топи“ у стварности.

Констатација да она ћути *по закону свој бића и њосћанка* (Исто, 243) управо је доказ да је она само предмет представе која је конституисана као таква, и без моћи говора, а нема ту моћ јер је привид. Док је осећао њено присуство, доживео је једну врсту претеране среће, блаженства, исказивајући је само једном речју коју је једноставно морао изговорити, а изговоривши је његова представа је нестала. То више није био унутрашњи план по коме су се кретали заједно, већ спољашњи, стварни. Можемо рећи да је прекорачио границу иреалног, направивши „корак“ ка реалном! Остао је један *брижан самац* који путује усамљен.

Касније га је *пронашла* у страном граду, између два путовања, док је куповао поклоне, узбуђен, *ушавши у бојашо уређену папирницу љуну светиша*, кад су у радњи плануле светилке и *целу њросћорију ѡрелиле млечним сјајем* светлости (Исто, 244). Још један прелазни тренутак између дана и ноћи, овог пута у осветљеној папирници, а светлост која је изненадно упаљена обасјала је купце и продавце, побудила је свест о Јелени, препознатој у лицу жене у продавници. Изгледа да је нека жена од крви и мяса поседовала црте лица и изглед који се поклопио донекле са Јелениним особинама. За приповедача је то било довољно да је „помеша“ и у стварности са Јеленом, тј. десило се спајање лица. Оно из давног сећања урезано, које је после можда било донекле и реконструисано, односно дограђено имагинацијом, поклопило се са лицем жене која се нашла у близини. Тиме се остварује присутност оба лица, једног кроз друго, због сличности долази до спајања. Због тога у првом трену наратор остаје замишљен, посматрајући је, и чини нам се као да сања на јави, јер не дела. Тек после, када се она изгуби из његовог видокруга, тек када оде, схвата да је у стварности и даље је мешајући са сновима, а све из жеље да буде стварна. Узалуд је истрчао напоље, узалуд је покушавао да је нађе јурећи као луд, као човек који се не може помирити са *шаквим љубишћом*. Ово је била јединствена прилика да завара самог себе, јер би то значило њено право постојање. Све је *више љубио ѡверење у своје око и свој корак* (Исто, 246), одуставши на крају. Овом „утискивању“ представе у реалност и стапању лица може се додати и Јеленина појава с почетка трећег дела триптиха, када је на улици у сутону београдског лета сагледао њен лик у белини. Била је *раскриљена у ѡросћору*, а тело јој је било *ухваћено у ѡокрећу као да жели некоја да ѡздрави* (Исто, 247).

Трећи део приповетке пак оличава стање свести у којем лагано бледе сећања из којих се више не може обновити оно првобитно осећање радости које је било циљ приликом стварања представе. Дуранд сматра да је „сећање, попут слике, магија којом неки егзистенцијски фрагмент може сажети и симболизирати потпуност пронађена времена“ (Дуранд 1991: 363), да је то рефлекс, тј. покушај сећања делује када неки други подстицај започиње реинтеграцију и тиме заузима главно место на пољу мотивације (Исто,

364). Призивајући у сећању одређене ликове, бунимо се против сопствене егзистенције и смрти, а имагинација је само господар те побуне. Жаљење за временом које је неповратно прошло усађено је најдаље и најдубље у наше биће, и мотивише све наше представе како би у нама, уз помоћ наших малих мртвих искустава, нарастао сам лик наше есенцијалне наде (Исто). Са те тачке, видимо да је немир проузрокован тиме што је субјект остављен да се бори сам са својом егзистенцијом, стварношћу, временом које полако троши и осипа, не доносећи оно што је добијано на пољима имагинације. Тако више ни путовања не помажу, оно од чега наратор бежи, стиже пре њега, а оно што би желео поново да унутар себе проживи, то нема могућност чак ни у имагинацији да се оствари. Отуд осећај изгубљености (којим је овај део приповетке посебно обојен). Путовања су изгубила смисао.

Када Сартр пак говори о сачуваном осећању према особи која није ту, он износи став да се оно зауставило, да више не траје, и да једва тиња у својим облицима јер је ограничено знањем које смо стекли, али се и деградирало у исто време, што значи да оно више нема богатство и дубину које му може пружити стварни предмет. Иако се и даље нуди као напор да се оживи стварни предмет, такво осећање бледи и губи постепено ону првобитну нијансу на неки начин се рационализујући, а касније и осиромашујући. Тиме радост коју Јелена изазива и доноси креће се осиромашењем ка апсолутној празнини (Сартр 1981: 202–203). Због тога је на почетку приповетке најживља њена појава, у другом делу достиже врхунац, а у овом трећем делу Јелене најмање има. Када се појављује, разливена је у стварности, често помешана са стварним женама. Изгледа да је изнутра тама бивала све гушћа, видик све ужи, а самоћа све дубља и све тежа (Палавестра 1981: 22). Наратор болно увиђа да је провео живот сећајући се, а да сада, како и сам каже, живи *од усйомена на ња своја сећања* (Андрић 2012: 251).

На јави, ипак, навикнут да је увек негде иза, или унутар, његове сенке, приповедач има угисак да би се морала јавити, а чини му се да је томе најближи у гомили, множини људи у покрету, скупини лица која се муте и губе, одлазе. Због тога проводи дане у концертним дворанама, слутећи је кроз заталасане гомиле непознатих лица и стварајући је од њих. Овде има осетне разлике у односу на онај тренутак када ју је помешао у папирници са неком женом, јер сада сумња у оно што је видео. Као да је неповратно изгубљена нада у њену стварност. Нешто је нестало у његовом односу са својим привиђењем, као да су заноси заиста спласнули.

Ипак, прилазећи му у гужви, *џајансџивено осмехнуџа* (Исто, 252), нешто би му рекла, а то што говори реализовано је *кроз жив и врео шайаџи*, али без звука. На неки чудан начин, ова халуцинација саопштава *нешџио заисџа леџо и важно*, али он све у свему не разуме. Гомила их примиче и одмиче једно од другог и на крају се њена појава губи. Он се предаје гоми-

ли клонуло, јер је свестан да је *све као у сну*. Изгледа да је оживела халуцинација успела да се јави као изненадни догађај, док његове перцепције ишчезавају. Због тога он своју халуцинацију Јелене локализује у простору перцепције. Он „чује“ те речи које су „изговорене“, али тако што су те речи ту, и он их „подноси“ у стању рецептивности, иако оваква рецептивност не подразумева сензоријалност. Због тога нема чујности у правом смислу речи. При том, када би она као халуцинација изрекла неки садржај, тог садржаја би наратор постао свестан пре него га је Јелена изговорила, јер је она предмет његове свести, што подразумева одређено знање унесено у њено конституисање као такве.

Тако аутор почиње у својој свести да представља њено писмо које у стварности не стиже, ишчитавајући његове редове у којима је увек нешто *радосно*. Код Сартра можемо наћи тврдњу да је разлог великог ишчекивања писама заправо осиромашење љубави која временом постаје сува, апстрактна, а писмо треба да представи „афективни аналогон који недостаје“ (Сартр 1981: 255), јер би субјекат кроз то писмо видео стварну особу, у датом случају Јелену; дакле, одредио би њено постојање у стварности, а не само у мислима. Замишљање писма, мучење самог себе, садржи једну врсту опсесије, јер свест о писму забрањује да се мисли о писму, али и даље оно остаје предмет свести, јер је „његова свест ухваћена, као свест сна“ (Исто, 213). Када објашњава себи да писмо никада неће стићи, јер је тако нешто немогуће, одмах и сумња у ту тврдњу, заваривајући се, и из тог бунила које се ствара репродукује се опсесивни предмет. Овако је сам себи и жртва и мучитељ, а у том смислу се опсесија намеће свести.

У поенти која је додата накнадно приповеци 1962. године обнавља се оно сунчано, осветљено осећање које је било карактеристично за прва два дела приповетке. Дах је постао слободан, сви путеви отворени, а машта може поново да ствара осећање среће. Овога пута, Јелена се јавила одмах иза њега и спустила му своју руку на раме. Признао је, ипак, да је то била више његова мисао о руци. Овде нам се чини да први пут јасно прави дистинкцију између ње, имагиниране читавог свог живота, и стварне Јелене.

Тако ће Андрић на једном месту записати: *Ко издржи њробу чекања, њај је њобедник, њај може мирно да ужива њлодове своје њобедне и да њушња грује да чекају* (Андрић 1976: 115). Схвата да *нишња није изљубљено или искључено, њеоврајно и њошњуно* (Андрић 2012: 251), и да се Јелена још увек може појавити, али овога пута она стварна, *само да не њресѡане да је ишчекује!* (Исто, 258).

Још један имагинарни план можемо уочити у овој приповеци. Поћи ћемо од Сартрове тврдње да је свако дело нестварно (Сартр 1981: 249), тј. да у њему влада одређен однос стварног и нестварног и да често долази до збрке. Лепота је у томе што је кроз уметничко дело дато биће које перцеп-

ција никада не би могла дати, из чега произилази одвојеност тог бића од света. Заправо, поента је да писац није могао остварити текстом у потпуности своју менталну представу (коју је „позајмио свом приповедачу“ да је уместо њега изнесе), али је текстом који је обликовао, створио својеврстан аналогон те представе коју је замислио. Због тога онај који чита у својој представи може створити нешто слично пишчевој представи.

Потребно је кратко поменути семантику речи у вези са „означавањем“ имагинарних представа. Реторика и стил којима се изражавају одређени имагинарни садржаји обилују метафорама, метонимијама, синегодохамма, антономазијама, катахрезама (Дуранд 1991: 372), па и контрастима. То је због садржаја који се преносе, а који у себи садрже једну врсту негације. На пример, приповедач „среће“ Јелену, она се „јавља“, „седи“ насупрот њега, креће се, има свој облик и изглед, иако се зна да се ништа од тога не може осетити у стварности. Заблуда је у томе што представе имају потребу да се конституишу у простору, а речи које користимо речи су које се користе на стварносном плану.

Други део нашег рада односиће се на биографски део приче о Јелени. Покушаћемо да обухватимо све битне моменте Андрићевог и Јелениног односа и познанства.

Због тога ћемо започети податком да се Андрић 24. априла 1914. године обрео у Кракову болешљив и одлучан да настави студије у том граду. Пре доласка у Краков похађао је студије у Загребу (1912) и Бечу (1913), а године 1914. уписао се на филолошки одсек Филозофског факултета Јагелонског универзитета. Мирослав Караулац ће записати да у архиву Универзитета постоји сачуван Андрићев уписни лист, својеручно попуњен, са генералијама из којих видимо да се исказује као поданик Босне и да о њему и даље води бригу његов теча из Вишеграда Иван Матковчич (Караулац 2003: 110). Из Караулчевих записа сазнајемо да је Андрић Краков откривао лагано, предано и са узбуђењем. Управо је почињало пролеће; испитујући са пасијом околину са зеленилом већ у залету „излазио је на пејзаж“, пролазио пољима Блоње, великим пашњацима уз Вислу, све до „Девојачких стена у Волској шуми, на сат хода од града, у којој је, како каже, знао сваку стазу“ (Исто, 112), истражујући такође и замак Вавел и шетајући излетиштем Планти.

Андрић ће становати у улици Бонеровска на броју 12/II код породице Ижиковски (Новак-Бајцар 2015: 50). Станодавка је била Евгенија Ижиковска, супруга Александра Ижиковског³ са којим је имала две кћери, Јадвигу

³ Александар Ижиковски био је судија Врховног суда у Сарајеву, стога су Јадвига, Јелена и Мјечислав рођени у Босни. До 1913. године породица је ту и живела, када се преселила у Краков да би им се деца школовала у Пољској. Алек-

и Јелену, и сина Мјечислава Ижиковског. Јадвига је рођена 1889. године у Травнику, а када је Андрић дошао у њихов дом, она је већ била удата за Јузефа Чапелског. Мјечислав је рођен у Травнику 29. новембра 1903. године. Он 1914. године завршава четврти разред основне мушке школе „Владислава Јагијеле“ у Кракову. Јелена Ижиковска рођена је 30. марта 1896. године у Бањој Луци и била је четири године млађа од Андрића.

Код Ижиковских Андрић је становао са својим другом из сарајевске гимназије и бечких студентских дана Војмиром Дурбешићем, а у комшилуку, на адреси Бонеровска бр. 9, живела је породица Лам, рођаци породице Ижиковских. Владислав Лам (рођен у Коњицу у Херцеговини) био је такође Андрићев друг из сарајевске гимназије (са којим је седео у заједничкој клупи), јер је породица Лам живела у то време у Сарајеву. Лам ће у својим успоменама записати:

[...] наши путеви су се разишли, јер сам ја отишао са родитељима у Тузлу, да бисмо се после три године поново срели у Кракову. Иво је становао код моје тетке Ижиковске у Бонеровској улици, у којој сам становао и ја, само у згради преко пута улице. Често смо се виђали, мада су се наши животни путеви разилазили. Он је студирао на Јагелонском универзитету, ја на Ликовној академији. [...] Када је избио Први светски рат, који је, слично Другом, уништио многе вредности човечанства, наша се веза два пута кидала, али се пријатељство није угасило, одржавано преписком, која ме је увек лепо изненађивала. Ипак, последње писмо које је стигло из Београда у фебруару прошле године (1974. – додала С. Новак-Бајцар) веома је нечитко (Новак-Бајцар 2015: 56–57).

Породица Лам је 1912. године дошла у Краков, а Владислав Лам ће још о томе записати:

У Кракову смо изнајмили скроман стан. Најстарији брат, Болек, уписао је Биолошки факултет Јагелонског универзитета, млађи Мјетек Вишу трговачку школу, а ја Ликовну академију. [...] Често су нас посећивали Иво Андрић, који је становао у комшилуку код моје тетке Ижиковске, а студирао је на Јагелонском универзитету, и споменути старији колега Јан (Јован) Б(и)јелић. Већ сâм разговор на њиховом језику, без обзира на тему, веома нас је све радовао. Осећали смо да постоји срдачна веза која нас веже са њиховом земљом, коју смо без туге напустили пре две године (Исто, 62).

сандар Ижиковски остао је у Сарајеву све до избијања атентата на Франца Фердинанда, а онда је поднео оставку, због, како наводи син Јелене Ижиковске Јацек Жулавски, контаката његових кћерки с младобосанском омладином (Новак-Бајцар 2015: 39–40). Документа судије Ижиковског послата су после атентата у Беч због истраге која је спроведена (Новак-Бајцар 2015: 48). Од 1915. године преместиће га на место председника Округног суда у Бањој Луци, као да ће га казнити тиме што ће га преместити на виши положај у суд нижи по рангу (Исто). У Врховном суду у Сарајеву ће 1914–1915. године као судски помоћник радити Иван Дурбешић, старији брат Војмира Дурбешића (Исто).

Сакупљајући све ове податке и сведочења видимо да се Андрић и у Кракову налази међу познаницима и друговима са којима је био присан. Такође, можемо само нагађати да ли је Андрићево и Јеленино познанство могло почети и пре Кракова, с обзиром на то да је Андрић ишао у Велику гимназију у Сарајеву и одлазио код породице Лам и свог најбољег друга Владислава Лама. Врло је могуће да је управо Јелена имала контакт са тим младобосанцима, те да се госпођа Ижиковски због тога и вратила за Краков са својом децом.

О свом доласку у Краков, Андрић ће једном другом приликом испричати:

Први кораци били су стварно несмели, неспретни. Нисам знао пољски у говору. Нисам знао шта да кажем носачу, код којег сам хтео да оставим кофер. Али одмах после додира са градом, са колегама – са целом атмосфером тадашњег Кракова – знао сам да ћу овде остати дуже време, да је мој избор био исправан (Исто, 53).

Мене је тај језик омиљао али онако као што живој омиља, како је у ГОВОРУ у КРАКОВУ сам Андрић написао (Караулац 2003: 114). Андрић ће истом приликом рећи следеће:

Главна нам је сједиште било у некој мирној и шуљивијој кафани на Планинама на првом камену, која ми стоји и данас јасно пред очима. Сјећам се једне твоје констатације, кад смо тамо сједели, да ти Пољаци шајућу као да су завјерници. Да ли је то и данас тако? (Исто)

Из Андрићевог писма Миховилу Томандлу можемо читати следеће о његовом боравку у Кракову:

Не смијем рећи да је моје живљење овдје досадно, тошово случајно ми смо ушли у веома одлична друштва, таје има ствари, које су иначе ријетке: добрих људи, духовитих жена и свјежих сендвича – и да сам ја добар било би све добро (Андрић 2011^а: 136).

Андрићу ће на Јагелонском универзитету предавати неколико славних професора које ће касније са поносом помињати: Јан Непомуцен Лош, Игнаци Жхановски, Тадеуш Стањислав Грабовски, Марјан Жћеховски. Андрић ће са својим колегама и пријатељима најчешће одлазити код професора Жћеховског, који је имао обичај да организује седељке са својим ученицима. Караулац је забележио да се из Андрићевих ПИСАМА ИЗ КРАКОВА које је слао ХРВАТСКОМ ПОКРЕТУ током 1914. године, види да је био будан посматрач који је најпре занет историјом тога града, па је доста времена проводио на Вавелу, обилазио цркве. Са Војмиром Дурбешаћем посетиће и Ситон-Вотсона који се 5. јуна задесио у Кракову у „Хотелу француском“ (Караулац 2003: 113). У ова прва „краковска открића“ спадало је и познанство са Јеленом Ижиковском.

Силвија Новак-Бајцар ће дивно приметити да је очигледно да је Јелена оличење не (само) света западноевропске културе већ и света родне

Босне, коју је Андрић изненада пронашао у Кракову (Новак-Бајцар 2015: 71). Ипак, ми данас не можемо детаљније знати како је тачно изгледао Андрићев живот у том граду. Тек понешто можемо наслутити најчешће из писама које је Андрић слао у том периоду својој загребачкој пријатељици Евгенији Гојмерац. Из сачуване преписке видимо да је Андрић имао многе контакте и да је Евгенија знала за постојање госпођице Ижиковски, те ће јој Андрић из Кракова 19. априла 1914. године писати:

Евџенија, моја грађа пријатељице, одмах да кажем имам једну молбу на тебе: неки моји овдашњи знанци хтијели би (за Ђасовир) да им прибавим хрв. и срп. народних пјесама. Молим да будеш добра и да изабереш неке ствари и да ми најпре јавиш шта стоје, а онда ћу ти писати кад да ми се ојреме (Андрић 2011^a: 86).

Евгенији Гојмерац ће се поново јавити 27. маја и писати јој следеће:

Евџенија, моја грађа пријатељице, мноћо благодарим на услузи. Слушај: ошћићи ћеш 2. јуна у књижару и казаћи да се пошале „per nachnahme“ на адресу: gđica Helena Irzykowska 12. II. (Kraków) следеће:

1. Комићске пјесме
2. Кад ја виђох очи твоје
3. Албум хрв. пјесама (3 кр.)

4. Албум срп. пјес. Све скућа нека не износи више од 11–12 к. Прије немој поручивати. Држим да ћеш све најбоље уредити. И унапред благодарим. – Ја сам жив и до прве кише здрав. Ова мамселка добро свира, али немој овдје да се смјешкаш, јер ја више не марим за љуце: заљубљен сам у једну ствару, прасћару маћрону, она је мноћо претайила и данданас јој је теешко, а ја је волим шако лудо да не би – овако себичан и покварен дечки – вјеровала. Њено име ти за сада не моћу казаћи. [...] Синоћ сам сањао да си судјеловала на концерћу за мој стоменик и да те је по концерћу неки Нићко одвео на вечеру, док је мене тишћиао металан ковчећ и 100 кила земље. – Честћо сањам ужасне снове (Исто, 87).

Из овог писма можемо видети да је Андрић у том периоду у сталном контакту са Јеленом, да она свира клавир, да се интересује за музику са Балкана, и да се Андрић суптилно „брани“ од могућности да Евгенија помисли како између гђице Хелене Ижиковски и њега постоји нешто више од пријатељства, јер он *више не мари за љуце*, тј. девојке. Што се пак тиче прастаре матроне у коју је лудо заљубљен, данас знамо да је Андрић овде мислио на Хрватску, јер ће се у каснијим писмима Евгенији Гојмерац појавити још неколико пута иста та матрона коју он сада воли, али и њена намучена сестра (мислећи на Србију када већ увелико траје Први светски рат). Андрић као да жели да нагласи да га у Кракову не интересују девојке, већ национално питање и оно што се у том тренутку „кува“ у Аустроугарској монархији.

Ипак, не можемо прескочити ни тај Андрићев сан у ком Евгенију одводи неки Нитко, а њега притиска металан ковчег и 100 кила земље. Многи велики проучаваоци Андрићеве биографије истицали су Андрићев однос према младој госпођици Евгенији Гојмерац, такође пијанисткињи. И ми се не можемо отети утиску да је Андрић могао гајити посебну наклоност према овој младој и драгој дами. Упркос томе, не бисмо могли отићи тако далеко и тврдити да се у лику Јелене, који је Андрић касније расуо кроз своја дела, крије лик Евгеније Гојмерац. У овом раду држаћемо се тврдњи Новак-Бајцар, која је најдетаљније истраживала ову тему, те пронашла мноштво података о Јелени Ижиковској.

Андрић ће живети у Кракову до атентата на Франца Фердинанда у Сарајеву. Двадесет осмог јуна, док је Дурбешић био у посети, домаћица, враћајући се из града, донела је вест да је Франц Фердинанд убијен у Сарајеву:

Wasi w Sarajewie zamordowali Franca Ferdinanda. Dla czego tam lazil (Караулац 2003: 117).⁴

Сазнавши то Дурбешић је пожурио и пронашао Андрића, те је он истог поподнева оставио своје скромне студентске ствари код газдарице, те исте вечери сео у воз и кренуо у своју земљу (Караулац 2003: 116–117). Андрић је кренуо у Сплит, али ће се успут задржати десетак дана опет у Бечу, а потом ће проћи и кроз Загреб.

Из Беча ће послати пар реченица на разгледници другу Војмиру Дурбешићу 11. јула 1914. године:

Жив сам, кошачу мој, и ладан сџиџао. Сребрени часовник и новац и шџа друџо важно, ако сам заборавио, остави на џролазу кроз Заџреб у „Вихор“ Илиџа 152/II. Ако се дуље задржиш, видјећемо се. На сџрашној сам хиџњи одџуџовао (Андрић 2011^a: 75).

Уз ову разгледницу постоји непотпуна адреса, назив улице *Beethoven*, али код Караулца можемо пронаћи податак да су српско студентско удружење ЗОРА и хрватски студентски клуб ЗВОНИМИР имали заједничке просторије на адреси *Beethoven gasse 4, Wien* (Караулац 2003: 92). Вероватно је Андрић по доласку у Беч прво дошао ту и писао Дурбешићу да јави да је добро. После десетак дана, отићи ће даље у Загреб у ком ће се срести са старим другом Владимиром Черином, са којим ће се упутити у Сплит.

Било је џо, сећам се, у леџо 1914. Кренули смо Черина и ја, и овоџа џуџа ког њеџових у Сџлиџи. Неочекивано, у џоку џуџовања рече ми да ће са мног џуџоваџи само до Ријеке, јер наводно, одџиџе мора хиџно џродужџиџи у Иџалиџу. Шџа сам моџао, неџо да сам насџавим џрема Сџлиџу. Изџлега да је Черина знао за зло које долази, сем ако џа којим случајем није џредосећао. Било ми је веома жао кад смо се морали расџаџи у Ријеџи [...] (Јандрић 1982: 90).

⁴ „Ваши у Сарајеву убили Франца Фердинанда. Што је тамо и ишао...“.

Караулац бележи да је Андрића у Сплиту сачекао Владо Матошић, студент права, Черинин човек који га је одвео у „Гостиону Кламфер“ у Тврдојевој 2. Ту гостиону унајмљивала је Хани Кламфер, жена четрдесетих година, удова аустријског официра, која је лети примала на бригу и госте које би јој Черина слао (Караулац 2003: 127). Ту се Андрић сместио и време проводио најчешће са Матошићем, али и са Јерком Чулићем и Мајом Нижетић.

Из Сплита и даље пише писма познаницима ишчекујући, због све чешћих хапшења по граду, да и њега ускоро одведу. У писму Евгенији Гојмерац од 22. јула 1914. године пише:

Ево: у њроклет час ми обећа Зајчић – најсвечаније – да ће ми ојремити пакети, новац и листове. Сад нићи стиже пакети, нићи новац, а из Кракова ми ишу да су ми два листа послали на свеучилиште у Зајреб. Без рубља сам и без новца. Молим те што прије иштражи твоја Зајчића и кажи му да је шокмак и лажов – осим ако је болестан – а код ишнатио академичара замоли да оде на универзу и да ми врати листове или све драго што тамо лежи на моју адресу, ако не знаш никој нека Љ. Визнер замоли једној ишнаника или нека учини сам, шек ово мора бићи брзо (Андрић 2011^а: 89).

Већ 30. јула ће опет писати Евгенији да му

ишу из Кракова да се је пакети тамо ишвратио, а што се ишто догодило с новцима, које ми је један иријатељ дуговао и послао у Зајреб; изгледа да мој дични Зајчић ишак није био вриједан. Враћ с њим; ишзрави га. Сам не знам кад ћу ошћи одавде (Исто, 90).

У напомени уз ово писмо стоји да је Андрић током читавог боравка у Сплиту био под полицијском присмотром и да је 28. јула ухапшен на Обали испред кафане „Свој к своме“ браће Муљацић, где је имао састанак са пријатељем. Такође, из ових писама видимо да је Андрић по одласку из Кракова одржавао контакт са тамошњим познаницима, али не можемо знати са киме тачно. Да ли је Андрић писао Војмиру Дурбешићу или госпођици Хелени Ижиковској, то данас не можемо знати, јер нема сачуваних писама. О (не)чувању писама можда сведочи ситуација током хапшења коју је сам писац испричао Љуби Јандрићу:

Једној јутра, шек што сам био стишао на илажу, ишлили су ми аенти, ишћали ме да ли сам ја ишј и шј, и саишћили да сам ухайшен. [...] Аенти су иначе били учћиви и нису иробо ишћуали са мнош. Одвели су ме у шћан ради ишресса. И сад се сећам оне мукле и мучне сцене: аенти врше ишремешћину, дижу чаршаве и јасћуке са ишћеље, а што у кухињи ишзгарица немо ишлаче, цейа моја ишсма и баца их у иећ! (Јандрић 1982: 91)

Питамо се, ако се можемо поуздати у сећања писца, чија су била та спаљена писма и због чега их је газдарица бацала у пећ. Да ли су то писма Војмира Дурбешића, Јелене Ижиковске, или неког трећег данас не можемо знати. Тек можемо наслутити да су можда писма из Кракова које је могуће Јелена слала могла компромитовати и Александра Ижиковског, Јелениног

оца, који је у то време још увек у Босни као чиновник Аустроугарске. Можда је Андрић бринуо да не створи проблеме породици Ижиковских, а ни свом другу Дурбешићу, па су тако писма завршила у ватри током преметачине.

Андрић ће се у сплитској тамници наћи са Оскаром Тарталом, Ником Бартуловићем, Јерком Чулићем, Мајом Нижетић, Антуном Фарчићем, Антем Антићем и многим другим, а убрзо ће бити бродом „Вишеград“ премештени у Ријеку, па у Марибор (Караулац 2003: 131). Тако ће из Марбуршке тамнице госпођици Гојмерац често слати писма током 1914. године и у њима молити:

Ако случајно нађеш илдеј какову њољску књију њошаљи да бар шћа чийам на шом најдражем језику [...] Пиши на разгледницама њољских сликара.⁵

Треба навести и Андрићеву песму ШЕТЊА написану у Сплиту у старом затвору 8. августа 1914. године:

А јушрос су ме извели на сунце. | Јарболи некої брога иза зида, | њуни и добри сунчани минути, | и нишћа више не видјеше очи. | Ал' само мисо да шћим истим сунцем | бљешће и швоји обасјани њути – | и ко њољљено злато очњеї вида | суза за сузом сїаде да се шочи. | Заклојих очи. || Мрачна и влажна, кад се врашћих, бјеше | ћелија моја, а сїражар са мачем | и лицем оних који некої шїјеше – | мишљаше, јадан, да од сунца њлачем (Андрић 2011^а: 18).

У ЕХ PONTU ће Андрић записати и следеће:

Два дана ме већ не изводе ни на онај један сатї шетїње, јер киша без ѡресїанка сїи.

Мени се чини да ми неѡресїано влаїа навире у ћелију и да ми ѡада ѡо лицу и рукама као љеїљив шалої. [...]

Али шћу за мојим вјећама – склоїим ли само очи – живи сва величина живошћа и сва љеїшћа свијешћа. Све шћо је икад само шћакло очи, усне и руке моје све је у мојој свијестїи живо и свијешћло на шћамној ѡзадини ове ѡшћње. Раскош и љеїшћа живошћа живе неунїшћиво у мени (Исто, 131).

Само неколико пасуса даље, јавиће се и имагинација Јелене:

Пред сам сушћон је ѡресїао снијеї. И настћала је шћишина над шумама и бијели влажни мир високої, високої снијеїа. Он је ѡокрио оморике као мраморне каїелице и засуо сїазе, смрћно бијел и неѡроходан.

Куда ћеш, Јелена?

Глухо и мукло. (Тешко је їазїшћи касни снијеї.)

⁵ Види писмо Евгенији Гојмерац, Марибор, 30. октобар 1914.године (Андрић 2011^а: 93). Такође и следећа писма у којима пише: *њошаљи ми књиїе и буди здрава и весела* (Исто, 95), *їа евенїуално коју њољску књију* (Исто, 96), *Шћаљи књиїе!* (Исто, 99).

Не види се небо ни сусџало сунце. Ујасла боја. Замро звук. Неизрециво тџихо, бијело, засџало. И кад се је, дубоко у шуми, сломила трана љод снијетом, било је као да је највећем сџаблу срце љукло. –

Куда ћеш, Јелена?

Снијет ових шума леги дах, сџине крв, убијели љути. Ово је љоћреб свих тџратова и усџомена. Уморне су ноће, озебле љоцрвењеле ручице. Снијет је замео љеџошње тџробове, самрџни љокров за живе и мрџве.

Јелена, Јелена! (Исто, 133–134)

Видимо како већ у тамници почиње имагинација Јелене и како она на тренутке „провејава“ текстовима на којима Андрић тада ради. Има је у првим песмама, има је и у ЕХ РОНТУ, а касније ће се годинама уобличавати у све сталнију појаву.

Тако ће записати:

Која ли љуби сада она млада жена? Она млада жена коју сам нашао једној љеџа лијегу и дозрелу од шеснаест тџодина, љролази – боџзна заџишо – јуџрос мојим сјећањем.

Која ли љуби сада она млада жена?

Једном сам на малоруској равни нашао црвен и круџан цвијет: њеџова сочна чашка, краџика цваџа, нудила је, у широко расџвореним лаџицама, своје надрасле љрашнике свим вјеџровима.

Која љуби сада она млада жена?

Никад није било између нас ријечи (ја сам тџешко и разумијевао њен језик) и наш однос није имао никада одређеној имена. Под звијездама сам је љубио до умора и до љоноћи сам лежао на тџрави, с џлавом у њеном крилу.

То је била жена сџворена за љубав и љредавала се нијема од сџрасџи и сузних очију, шайћући исџрекидане ријечи о вјерности.

Која ли сада љуби она млада жена? (Исто, 135)

Врло је могуће да је и овај одломак посвећен Јелени на шта упућује млада жена, језик који је писац могао тешко разумевати, но не можемо са сигурношћу тврдити да је то баш Хелена. Ипак, Андрић ће још у ЕХ РОНТУ записати и то да он има опет све што је изгубио

љреображено и уљеџшано – у сјећању. И још: ја имам велику слободу оној који ниџиџа нема и мир оној који је љрежалио и коначно се расџао (Исто, 145).

Записаће још о некој нама непознатој жени:

Та жена се звала Неџомућена Радоџи Живоџа, али џо је у језику којим је моја душа товорила с њом била једна једина звонка ријеч. С џом женом сам урекао сасџанак, усред тџрада, у љо бијела дана.

Ја сам дошао. Она није дошла.

Чекао сам је. Чекао сам је најџрије сџрџљиво и весело, а онда све немирније и шеже.

Саши су пролазили, а ја сам као уклет шешао на уљу ње је рочила невјерна жена.

Моје чекање је прелазило у очај. Заклињао сам се да ћу отићи не окренувши се, али сам се са уља враћао: само још једном! И шешао сам поновно.

Сћало ми се привиђаши. Жена која је долазила имала је њен ход. Друћа је имала њену хаљину. У шређе сам видео њен накит на враћу. Али ње, ње није било.

То је сирашина жена. Ја мислим да она ужива у шућим мукама и да сшошинама људи заказује у исти саш сашанке и док је на сшошину улова чекају, носећи мучне саше као жеравицу у ушроби, она сшоји, нејде на крај прада, иза прозора и сшокојна лица укочено промашра поља која се мраче (Исто, 154).

Овај последњи одломак из ЕХ РОНТА има нешто од оних привиђања Јелене које смо описали у првом делу рада. То причињавање да свака жена има неку сличност са њом, као и осећај везаности за оно што се очекује, говоре нам како је започело стварање Јелениног имагинарног лика у Андрићевом делу. Касније се он годинама у појединим записима уобличавао док се није коначно формирао у онај који је заступљен у приповеци ЈЕЛЕНА, ЖЕНА КОЈЕ НЕМА.

Интересантно је да ће Андрић стално током мариборског периода тражити од Евгеније Гојмерац да му шаље пољске књиге. Тек у једном писму из Овчарева од 18. априла 1915. године написаће јој:

Мало је кишовишо, али сам добио пољских књига, па ми дани пролазе. Моја пошша иде некако соро и неуредно, као да је цио свијет читаш прије мене, али ши ми шиши честшо. Ти имаши о чему. – Нешо ових се дана надам да ће ми таздарица спремиши индекс, па и ако је невјеровашно да бих ја могао у Зајреб шо ишак можда не би било немоуће да ме ко дрући уише. Веома се мало разумијем у ше сшвари. Уишшај коша год сшугенша да ли шо у Зајребу иде. Осим индекса ја немам никаква друшо докуменша, па ако може с шим и јест добро. За одлазак у Зајреб бих имао новаца, али сумњам да би ми шашо дали боравиши. А семештар би ми, бошме шребао. И овако имама уиисана шек 4, а морао бих имаши бар два шуш шoliko (Андрић 2011^а: 121).

У напомени испод овог писма стоји да се ради о газдарици Хелени Ижиковској из Кракова која треба да му пошаље индекс који је остао тамо приликом његовог одласка. Ово би могло значити да је Андрић и после свог одласка из Кракова одржавао понеки контакт са тамошњим познаницима. Из Овчарева ће Евгенији 29. априла јавити да је индекс стигао, да га је он добио и да је овај индекс једини сшомен на бољи и душевнији свијет, који је у мени шледао слободна и честишша човјека и мношонадежна младиша⁶ и још ће додати:

⁶ Исто, 123 (писмо Евгенији Гојмерац, Овчарево, 29. април 1915. године; в. и напомену бр. 1 у којој пише: „Тај је индекс, са потписима професора са универзитета у Загребу, Бечу и Кракову, сачуван.“)

Кад би ти знала како сам ја жедан музике! – Настављам драматичке радње и читам пољски. Кад бих имао Лирику превео бих шпоод на пољски. Би ли Љубо могао наћи један комад за мене? – Све моје књије, одијела и документи су негде у Силишу, а сва зимска гардероба у Кракову, шако да сам морао све изнова набављати (Исто, 124).

Из овог писма видимо да су Андрићеве ствари још увек у Кракову и да су му само документа послата у Сплит, те да он ипак још помало одржава контакт са Краковом, мада не знамо коме и шта тамо пише.

У својим лирским исповедним записима, у ЕХ РОНТУ, повераваће се папиру, пишући у првом лицу:

Руке ми често преко дана спају над поском и велик дио ноћи бдијем само да моју душе мислиши о Теби.

Прије ишца се будим, прије зоре дижем (а кроз све снеове пролазиш Ти); у осви сам наслонен на прозор као да Те чекам.

Љепош цјелој свијети крију у себи моје мисли. Неостварив сан је постоо садржај мој живош. И шако живош пролази, али у часу смрти ја моју показати на своју чежњу као на једино велико, истинишо и лијешо у свом живош (Андрић 2011⁶: 174).

То су још увек они тренуци када су сећања жива и када се, уместо иминације која ће касније уследити, још увек могу евоцирати одређени тренуци прошлог. Негде пред крај ових лирских записа Андрић ће забележити:

Без претанка ме шииши даљина и боли бол растанка. У овој ноћи спавају сви које волим и који ме желе. Или можда бдију? Можда моле? (Исто, 176)

Тежина и бол растанка ће бити полазна основа за Јеленину појаву. Касније ће то у НЕМИРИМА бити ублажено, а повезивања са Краковом, Вислом, младошћу и Јеленом добиће нове пределе сунца који ће се јављати спорадично и обасјавати ове записе. У песми ЈУТРО (1915) у једном стиху записаће: *не походи нас двајуш радоси*. У НЕМИРИМА ће пак записати:

Гдје је шо сунце шшо је уасло у ријеци Висли, јуна мјесеца оне луде године, гдје је шо сунце за водом и пољем високе ражи која је дозријевала?

Ја иешу годину већ спајем на прозор и рано раним, и о зајаду се иењем на хумке и надносим руку над очи – али шо није сунце моје младоси.

Гдје је шо сунце од некоћ?

Соба ми је јуна сјаја и најпољу шреиће и бљешти снијеј. Велико сунце маршовских дана сја а мени њеов сјај јуни очи сузама, ишо као кад човек илаче, и ја засширем гланом немиран полед, а преда мно – ле, је ли шо крв у мом глану или у истини – залази једно мирно велико сунце у црвеној ријеци и пољима ражи која зри (Исто, 227).

Пета је година откако је био на реци Висли, а ако узмемо као одредницу 1914. годину, значи да је овај фрагмент забележен 1919. године у марту

месецу. Тако ће 24. дана истог тог месеца из Загреба упутити једно писмо Тугомиру Алауповићу и у њему написати:

Знам пољски и познајем и волим тај народ и пада ми на памет не би ли било какво мјесто за мене код нашег будућег посланства у њих или код њихова код нас. То Вам само спомињем, али ја пошћуно преушћам ту ствар Вама јер знам колико Вам је на срцу моје добро (Андрић 2011^а: 328).

Ово писмо је послато пре него је Андрић знао које место ће добити у Министарству вера у којем је радио Тугомир Алауповић. Ипак, прво намештење Андрић ће добити у Њујорк, али ће га одмах потом преместити у Рим. Касније ће уследити Букурешт, Грац, Париз, Мадрид, Брисел, Женева и Берлин. Андрић ће период од 1920. до 1941. године провести ван земље као дипломата Краљевине Југославије. Премештаће га из града у град, а случај ће хтети да то ниједном не буде Пољска и Краков. Упркос томе, Андрић од 1918. године Зденки Марковић стално помиње Пољску, пољске писце, културу, као и то да би било лепо превести нешто од његових дела на пољски:

Данас прочићих на душак ВАЈЕЦЗНЕ КОЛОРОВА⁷, па хоћу да Вам захвалим не толико ради литерарне сензације колико ради ове пољаве спомена која се у мени диже. Kraków! (Исто, 197)

Ово писмо је послато 12. маја 1918, а већ у следећем писму пише да је још увијек малко болесћан од усћомена на Kraków из ВАЈЕЦЗНЕ КОЛОРОВЕ (Исто, 199). Из Цриквенице ће се 2. августа јавити и написати да припрема да ускоро објави пољски циклус у КЊИЖЕВНОМ ЈУГУ и подсећа је да ако шта згодно прочита, обавезно забележи, па ће то после превести (Исто, 205). Из Сплита ће 2. јуна 1919. године упитати Зденку: *Шћа има из Пољске?* (Исто, 213), а већ 25. истог месеца ће написати: *Заиста не знам како да доћешће до пољских књића, та и ја сам усудивао од Вас* (Исто, 214). Када пређе у Београд 1919. године, писаће 25. октобра Зденки Марковић:

Мноћо ће ме веселићи ако ми јавиће шћа има нова из пољске умјешћосћи; ја овде нисам моћао да усћознам никоћ од њих, мада имају некоћ посланика. Чини ми се да њихова пољићика оћеш иде лошим, сћарим шћраћом (Tarnowski, Bilinski etc.). Та сад бар нема Русије! Каћолицизам је проклећсћво за гржаве и народе. Пишиће ми, молим Вас, о свему из Загреба, Пољске ишћ. (Исто, 219).

Андрић ће наставити да показује интересовање за Пољску и Пољаке при њиховом посланству у нашој земљи. Тако 21. новембра исте године пише: *Још нисам моћао да доћем ни до пољских новина ни до Пољака* (Исто, 220). А 8. децембра ће написати:

Усћознао сам се с пољским послансћвом и колонићом. Ваља ми их чешће усћешћићи да видим какви су. Изгледају веома фини (Исто, 221).

⁷ Ignaci Sewer Macejowski: ВАЈЕЦЗНЕ КОЛОРОВА, наслов оригиналакњиге (ЉЕПОТА ДЈЕВОЈКА) коју је превела Зденка Марковић.

Да би 28. фебруара 1920. године, после дружења са људима из пољског посланства Зденки писати:

Од пољских књиџа нема овде нико ништа, ња ни људи од Посланства пољског који су фини али пошћуно нелитерарни (Исто, 225).

Видимо да је Андрић поклањао посебну пажњу пољском посланству. Његов контакт са пољском уметношћу, културом и успоменама из краковског периода остају жива, и он као да се труди да их одржи и подстакне.

Морамо овде навести и Андрићеву песму датирану на 1921. годину са насловом ЊЕГОВА ПЕСМА испевану у првом лицу:

Ни ја нисам живео без љубави. | Имао сам многе граѓане, | шек ја их нисам бирао, | нећо како је коју случај донео. | Кад их се сада, једне по једне, редом сећам, | и сам се чудим каквих све има. | Многе су ми дуго писале и надале се, | али су се коначно све поудале, | видећи безизлечност моја живошта. | Само једна ме је одмах оставила, | јер је увидела да у љубави све узимам, | а што мање дајем (Андрић 2011⁶: 71).

Године 1922. преко Зденке Марковић почеће да преговара са Пољакињом Маријом Знатович Шћепанском, те пише 16. јуна из Букурешта:

П.С. Кад би ња јосиођа хијела и мола да добро преведе ЂЕРЗЕЛЕЗА на пољски мени би било веома грађо, дао бих јој и сва објашњења која би јој евентуално била пошћерна. Јавише ми (Андрић 2011⁷: 279).

Можда би посебно било занимљиво што је у једном писму 10. септембра 1922. године Зденки написао:

Можда би боље било поред овог превести и који уломак из ЕХ РОНТА, у каквој ревији. Па још кога од младих (Црњански, Крлежа, Крклец, Шимић). [...]

Појимам да с великим несћирљењем чекаше свој полазак у Пољску. Савјетовано бих Вам да се осћураше да Вам све новце шаље преко какве банке или слично ако буде државних надлештава можеће се и налаговати тамо. Много ме инћересује шта ћеше видјети у новој Пољској (Исто, 283).

ПУТ АЛИЈЕ ЂЕРЗЕЛЕЗА, са још неколико Андрићевих приповедака, појавиће се на пољском, у преводу Марије Шћепански тек 1937. године (Исто, 284). Андрић ће у писмима Зденки Марковић наставити да спомиње Пољску и да се инћересује за тамошња дешавања и промене. Тако ће јој из Граца 13. фебруара 1923. године писати:

Много ме инћересира оно што пишете о Пољској. Увек сам знао, ња и писао, да то није срећна земља. То ме је и привукло некад као бечког сћуденца да одем у Краков; и то је оно што ме данас одбија да идем у Варшаву или да још једном видим Краков, траг у ком сам био једну јодину на свој начин срећан. Али заборавети је нећу никад. [...] Надам се да ћеше ми још писати о својим ућисцима из Пољске (Исто, 288).

Зашто Андрић није одлазио у Краков и да ли је покушавао у неком тренутку да одржи контакт са старим познаницима, породицом Ижиковски, данас нам није познато. Андрић је знао адресу породице код које је

становао, а зашто је дозволио да се контакт прекине и изгуби, не можемо знати. Да ли је то било подстакнуто изненадним растанком, каснијим селидбама по другим метрополама Европе, разочарењем због даљина које су непремостиве или нечим другим, можемо само да нагађамо. Тек и у његовој објављеној лирици из тих година можемо увидети да испод тих интересовања за Пољску Андрић исповедајући папиру уобличава једну појаву која је углавном интенцирана одређеном самоћом и звуковима из околине. У песми *КРАЈ РЕКЕ* датираној на годину 1923. Андрић исповеда опет у првом лицу:

Сунце је било на њо неба. [...] Ко сам? Куда ћућујем? Зашто? | Тражећ' одговор, бацих њоћлед низ обалу, | и њада уљедах: лајан вјешар | скиде с оморика, с крша и с воде | њанку сјену, као ѡрашину, | зјусну је у лик и снесе ѡред мене. | | Иако ујорно обарам очи, | док два сјлавара с ѡвицима везују даље, | знам: неко четврти сјоји ѡред мене, | и ѡако је близу уза ме | да, и не дижући ѡћлед, назирем | крај од сивој му рукава (Андрић 2011^б: 82).

Овај мотив сивог рукава можемо препознати и у приповеци *ЈЕЛЕНА, ЖЕНА КОЈЕ НЕМА*. Одломак нуди малтене исту сцену, такође у првом лицу:

Диже се издалека вешар, ѡласник сућона. Видех лејо како се редом ѡвијају ѡод њим борови на ѡроћивној обали. Вешар који ми се ѡримицао дизео је са борова, с крша и с воде ѡанку сенку, као ѡрашину, и носио је, као све ѡушћи и ѡамнији ѡалас, све већом брзином. Најѡсле је, зјуснућу у лик и исјрављену, снесе ѡред мене. Кад бих само неосетно ѡомакнуо оборен ѡћлед улево, уверен сам да бих уљедао Јеленину руку и крај њеној сивој рукава. Али ја ѡо нећу никад учинићи. Сјојим оборених очију и не мичем се, сав обузет ѡњеним неочекиваним ѡрисућвом (Андрић 2012: 238).

Дата је, рекло би се, иста сцена, иста представа Јелене, само у прози и у поезији. Силвија Новак-Бајцар је забележила да је први део приповетке *ЈЕЛЕНА, ЖЕНА КОЈЕ НЕМА*, у којој је описана ова сцена, настао 1934. године (Новак-Бајцар 2015: 18), а песма нас упућује да се ради о години 1923. Дакле, можемо видети да је већ 20-их година Андрић уобличавао Јелену, дајући јој 30-их година јаснији и одређенији лик и посветивши јој први део триптиха. Упоредо са тим наставља да пише писма Зденки Марковић о Пољској.

Он ће пак 1924. године у Београду преводити пољску поезију на српски и бити разочаран што се она фина мелодија пољског језика губи приликом превода. Резигниран тиме, одустаће од слања свог превода Зденки Марковић. Такође ће 1. априла 1925. године Зденки написати:

Да ли се икад јавила ѡђа Sczeranska и да ли је иића ѡревела? – Кад ѡод гође ѡрољеће, ја мислим на Пољску, и увијек сам био радознао како ће ми моја ѡроза изљедати кад је будем чићао на ѡољском (Андрић 2011^а: 302).

Овде бисмо морали напоменути да је Силвија Новак-Бајцар у једној од својих напомена записала да се у архивској грађи Председништва министарског већа Републике Пољске могу пронаћи документа која потврђују да

је Андрић 12. марта 1927. године примио орден официра којим га је наградио председник републике Пољске (Новак-Бајцар 2015: 92). Нека одређења белешка о овоме није се могла пронаћи ни у његовом делу, ни у другим документима, те не знамо да ли је Андрић путовао у Пољску и лично примио орден.

Из Берлина ће пак 11. априла 1939. године писати Зденки Марковић:
*Најљепше хвала на честитици и занимљивим писмима Bronislawa Grabowsko-
ga.*

*Тек сам стицао у ову лијеу варош која својом северњачком свежином подсећа
на давнашњи Ускрс, кад сам први пут видео Kraków* (Андрић 2011^а: 315).

Година је 1939. а видимо да је сећање из Кракова још увек тако живо у имагинацији писца. Можемо само нагађати да ли је управо Јелена била разлог пишчеве осамљености. У ЗНАКОВИМА ПОРЕД ПУТА постоји запис:

*Лејенда о мудрацу. Сви мисле да живи сам, тако је увек све чисто и уредно у
његовој кући, а нико не зна да невидљива жена дође свако јутро, подне и вече,
посрени кућу, срени ручак, вечеру, а он треба само да узме и стави на сто.
После, све остави тако, а она дође (ојет невидљива) и све ојере, очисти и вра-
ти на своје место. Услов је само један: не сме да јој види лице ни чује глас. Сто-
та она посренима и уређује све кад он није присутан и нештаје у шренућку кад се
он јојави. Понекад јој сагледа скућ од хаљине, али одмах обара очи, јер кад би
је угледао целу, нешто би је оној шрена заувек. Деси се и да чује шиху мелодију
коју она певуши при раду, али он одмах покрива длановима уши и бежи да не
би чуо више, јер би у том случају ишчезла без траја* (Андрић 2011^б: 153).

Овај одломак није писан у првом лицу, те га не можемо тумачити као део пишчеве исповедне прозе, мада можемо направити одређену паралелу између Јелене, жене које нема и ове невидљиве жене коју никако не сме сагледати целу, већ тек понекад њен скут од хаљине. Ова представа има нешто од Јеленине представе, њена неухватљивост у тренутку када би је посматрач могао целу сагледати.

Андрић ће у ЗНАКОВИМА ПОРЕД ПУТА још записати:

*Збуњен и поражен, гледам како се сва лејота свети, по чудној и свирејој алхе-
мији љубави, прешвара у жалост за шобом* (Исто, 344).

И та жалост за шобом, као да је увек била полазна тачка од које су се кретале пишчеве имагинације којих има свуда у његовом делу, те тако у ЗНАКОВИМА даље пише:

*После дуго времена, изненада, неочекивана помисао на Јелену. Необични звуци
око мене (лејет итичијих крила и убрзан дах узбуђене девојке) као да најове-
штавају њен долазак. Али, што је невина варка наших чула. Убрзо се указује
јустош стварности. Птице су одлетеле, девојчица заборавила своје узбуђење,
као што се и све остало брзо заборавља у њеним годинама, и помешала се са
осталим светом, изгубила неовратно. А Јелене нема. Није и ни у ком виду.
Она постоји само у несмелом лећу мојих жеља, али као нешто што није*

било нишџи може бишџи. А шџо је истџо као да не џостџоји, само шџеже и џоре од шџоџа. Изџубљено. Заборављено. Брисано из свџџа моџућностџи (Исто, 457–458).

Овај фрагмент би, по свом облику и начину на који се представа Јелене гради, лако могао бити део приповетке ЈЕЛЕНА, ЖЕНА КОЈЕ НЕМА. Он би свакако могао да стоји уз још један фрагмент из ЗНАКОВА:

Не долази и неће доћи. Не знам зашџо џољедам на сашџи. Немоџућно је да дође. Од шџе немоџућностџи сачињен је сав мој данашњи живошџи и свџџи. Ту је само још у џрошлостџи. Био бих заистџа џошџун и џрави мршџвац да џрошлостџи не џостџоји.

Тако живим на ивици неџостџојања, шџо јестџи у џрошлостџи, и у џустџињи моџ џуноџ сазнања да она не долази, да не може, да неће никада доћи.

То би шџребало казџџи као џесму која би остџала џосле свџџа и умесџо свџџа. Једино, а нишџџа (Исто, 473).

Нешто од ове горчине сачувано је и у песми ПРЕД ПОРТРЕТОМ ПРЕКОРНА ПОГЛЕДА датираној на годину 1934. (иста година у којој је објављен први део триптиха ЈЕЛЕНА, ЖЕНА КОЈЕ НЕМА) у стиховима:

Да, шџребало је шџо: остџашџи џри џрвој речи, | Не одлазишџи никуд, и све шџџо срце жуџи | Тражишџи у дубини својој и своје земље, | Умесџо у даљини недокучивих, злих џривиђења. | Требало је шџрџетџи, чекашџи, бдешџи над усевом, | Чувашџи народ, сирџишџу, Босну. | И данас не би било овако како јестџе: | Руке џразне, савесџи немирна, џољед изџубљен, душа жедна. | Требало је, вај, знашџи оно шџџо сад шџек се слушџи. | Једно је сунце свуда, и вода и камен и шџрава. | Једно, и недосџижно, | У једном зрну жишџа хлеб је васколике земље, | У једном заџрљају све жене целоџ свџџа, | Дивне, и недосџижне. | Све остџало је варка џребујале свесџи | О сошџственоме бићу и лажна џерсџекџива | Пусџиње коју смо сами сажџџи у души (Андрић 2011^б: 100).

Касније ће се те горчине и жеље благо загасити, остаће само сећање које се тањи али које још увек даје оне добро знане обресе проживљеног искуства. Тако ће у песми ВЕО написаној маја 1954. године записати:

Али кад џод се окренем, видим: | шџамо, ивицом мора, | вишџка и бела жена иде. | И сџанем и џледам како | џен вео вџшар носи. | Не брзо, не високо, | али све даље од мене (Исто, 114).

Сачувани подаци говоре да је Андрић посетио Пољску у марту 1948. године када је у Варшави отворио изложбу „Уметности народа Југославије XIX и XX века“, а такође је исте те године био и у Вроцлаву (Новак-Бајцар 2015: 92). Све ово му је могло помоћи да одржи светло сећање на Пољску и ту једну жену коју је очигледно ишчекивао, иако је знао да она сигурно неће писати нити доћи.

Како то најчешће бива, на крају се ипак појавила. Када је 1961. године Андрићу додељена Нобелова награда, Јелена Ижиковска ће писати из Кракова. Послала је честитку 15. новембра 1961. године којом му честита Нобелову награду. Ову честитку пронашао је Предраг Палавестра између

страница рукописа Андрићеве драме *КОНАЦ КОМЕДИЈЕ*. У честици ће Јелена Жулавска (рођена Ижиковски) написати:

Драги Иво!

Не знам да ли се сјећате Кракова, ул. Бонеровске и фамилије Ижиковских. Ја сам Јелена Ижиковска (пуца) сада стара удова Жулавска и морам Вам послати срдачне гратулације за Вашег „Нобла“. Много сам заборавила израза, али ако ми хоћете одписати, пиште, може бит да могу Вам пољски писати. Читала сам све Ваше књиге, које су тумачене на пољски, али мило би ми било читати је у оригиналу. Нећу више писати, само Вас срдачно поздрављам и чекам на одговор.

Ваша стара пријатељица Јелена

Краков, 15. новембра 1961 (Новак-Бајцар 2015: 24–25).

Јелена се огласила. Стигло је њено, тако дуго очекивано, писмо, а она ће се заиста на крају сасвим и појавити. Силвија Новак-Бајцар забележила је да су се Андрић и Јелена срели коначно 1964. године, када је писац боравио у Кракову поводом додељивања почасног доктората Јагелонског универзитета. Андрић је после доделе доктората говорио са студентима у краковском клубу „Жачек“, а присутна је била и Јелена Иржиковска са којом се срео после 46 година. Том приликом била је присутна и Милица Бабић (Исто, 189)⁸.

Исте године 7. јуна из Херцег Новог ће писати Војмиру Дурбешићу следеће:

Видим са задовољством да имаш добро памћење. Град наших студијских година се и променио и – остало исти, као што смо и ми сами и пошћуно измењени и, у основи својој, исти. Био сам збуњен и заузет разним церемонијама и нисам стицао све ни да видим. „Pod plamach“ је зелено и лепо за оне који сада млади и весели шуда шетају. Од наших професора и колега није никој. Значи да смо се заиста сувише дуго задржали на овој земљи (Андрић 2011^a: 78).

Други и трећи део триптиха приповетке *ЈЕЛЕНА, ЖЕНА КОЈЕ НЕМА* објављени су 1958, 1959. и 1960. године, док је поента у завршној верзији додата 1962. године (Новак-Бајцар 2015: 18). Већ смо у првом делу рада напоме-

⁸ Морамо напоменути да смо одбацили могућност да је у Јеленином лику инкорпориран лик Милице Бабић, Андрићеве супруге. То нам се чини мало вероватним, јер је, како смо видели, Јелена заступљена у Андрићевом делу од најраније младости, док још увек није познавао Милицу Бабић. Јелена се појављује још у *Ех Ронту*, *Немирима*, а први део триптиха (с првобитним насловом *Галусов запис*) објављен је 1934. године. Милица Бабић појавила се у Берлину са својим супругом *Ненадом Јовановићем* тек 1939. године, када је први пут и срела Андрића. На основу ових података, можемо закључити да је Јеленина појава у Андрићевом делу била присутна и већ на неки начин уобличена у тренутку када се појављује Милица Бабић. Због тога се не бисмо сложили са хипотезом да је о Милице реч, као што се то може пронаћи у неким књигама (Види: Брајовић 1997).

нули да се у поенти обнавља оно сунчано осећање из првог дела триптиха, а сада то можда можемо повезати и са тим да је она додата накнадно 1962. године, дакле, после честитке Јелен Ижиковске.

Андрић ће у сарајевском Одлеку 1965. године објавити прозни запис ПРЕДГРАЂЕ НАШЕ МЛАДОСТИ и у њему ће описати то стране предграђе из младости по којем је шетња *некад заносно леја, некад авешњински сипрашна* (Андрић 2011^а: 117). Он ће такође 1970. године рећи о Кракову следеће:

Још неколико речи о ондашњем Кракову. О сјајној омладини, осећљивој, пријемчивој, начишаној и занешој, ђуној романџике. [...] Омиљено место наших сашананака био је Вавел. Ишли смо тамо сами, понекад са неким сипугениом који је дошао из моје земље. Највише времена проводили смо поред тробнице Адама Мицкјевича. Увек се поред ње налазило цвеће. Познајем свешћ и обичаје. Али то сам видео само код вас [...] (према: Новак-Бајцар 2015: 102–103).

Остаће још Андрићевих говора и сведочанстава које је изрекао о Пољској⁹, али и записа о Јелени попут оних у постхумно објављеном роману НА СУНЧАНОЈ СТРАНИ, ПРИПОВЕЦИ СУНЦЕ ОВОГ ДАНА. Јелена која се појављује у приповеци ИСКУШЕЊЕ У ЋЕЛИЈИ БРОЈ 38 романа НА СУНЧАНОЈ СТРАНИ може бити, како Силвија Новак-Бајцар тврди, лик Евгеније Гојмерац, једине Андрићеве пријатељице која је умрла пре 1924. године када је ова приповетка објављена у ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ ЊИВИ. Интересантна је Јеленина појава у прози СУНЦЕ ОВОГ ДАНА из 1931. године, где се она приказује како води дијалог са младићем Александром који лежи на плажи. И ова приповетка написана је у првом лицу, али је митолошки лик Александра једино овде разрађен, а фантом Јелене га *ведри и зове да се дијне и буде што треба да је* (Андрић 2011^б: 97).

Андриће ће још Љуби Јандрићу рећи:

Да није било раџа, а у несрећи често има и среће, ја бих можда остиао у Пољској и радио негде на универзитету, вероватно као лектор српскохрватској језика. Оженио бих се као и толики наши људи – ко год од наших дође у Пољску, обавезно се ожени и пошћуно попољачи! (Јандрић 1982: 419–420).¹⁰

У једном каснијем покушају да сумира ту љубав према Пољској и Кракову, Андриће ће рећи да дугује нешто невидљиво, али драгоцену и трајно том граду и тој култури. У говору о Кракову рећи ће још:

И све је било тако необично и тако давно да тај Краков моје младости и није више за мене један одређен, конкретан град, нешто више једно стање духа, једна од оних великих неостварених снова које човек носи кроз животи као најствар-

⁹ Види Живанчевић 1985; овде је дат и одломак рукописа из 1964. године који се чува у Српској академији наука и уметности (Новак-Бајцар 2015: 97).

¹⁰ Види и стране 364–366 на којима Андрић такође говори о својим данима у Кракову. Овога пута су ти одломци предуги за цитирање.

нију стварности. Све то личи на њочешак бајки и носи дух и њон дечијих причања. Па онда дођоше у један велики траг (Караулац 2003: 114–115).

Овим бисмо за сада завршили бескрајну причу о Јелени и разјашњавање на који начин ју је велики писац имагинирао. Морамо признати да прикупљеним детаљима прича о Јелени није до краја испричана, већ да је могуће распредати је даље. Јеленина појава ће, упркос уобличењу кроз Андрићево дело, ипак остати флуидан лик, јер се увек изнова може тражити и проналазити и у сегментима у којима није експлицитно поменуто. На крају, имамо утисак да се у скоро сваком фрагменту о жени код Андрића, може пронаћи нешто од Јеленине појаве. Ово је био само мали допринос томе.

Извори

- Андрић 1976: Андрић, Иво. Омер-паша Латас. In: Андрић, Иво. *Сабрана дела*. Том: 10. Београд.
- Андрић 1997: Андрић, Иво. Бајрон у Синтри. In: Андрић, Иво. *Љубав у касабима и грује шраичне љубави*. Београд.
- Андрић 2010: Андрић, Иво. *Ех Ponto*. Обреновац.
- Андрић 2011^а: Андрић, Иво. *Писма (1911–1973)*. Београд.
- Андрић 2011^б: Андрић, Иво. *Песме, Ех Ponto, Немири*. Београд – Подгорица.
- Андрић 2011^в: Андрић, Иво. *Знакови њорег њуша*. Београд – Подгорица.
- Андрић 2012: Андрић, Иво. Јелена, жена које нема. In: Андрић, Иво. *Новеле о жени*. Београд. С. 229–258.

Литература

- Брајовић 1997: Брајовић, Гордана. *Андрић и Милица*. Београд.
- Дуранд 1991: Дуранд, Гилберт. *Анџроолошке стуркџуре иматинарној*. Загреб.
- Живанчевић 1985: Живанчевић, Милорад. Андрић у Пољској. In: *Зборник Матџице срџске за славистџику*. Нови Сад. Бр. 28. С. 7–43.
- Јандрић 1982: Јандрић, Љубо. *Са Ивом Андрићем*. Сарајево.
- Караулац 2003: Караулац, Мирослав. *Рани Андрић*. Београд.
- Новак-Бајцар 2015: Новак-Бајцар, Силвија. *Јелена, жена које има (Краковска биоџрафија Иве Андрића)*. Београд.
- Палавестра 1981: Палавестра, Предраг. *Скривени џесник*. Београд.

Сартр 1981: Сартр, Жан-Пол. Имагинарно. In: Сартр, Жан-Пол. *Филозофски сјиси*. Београд. С. 45–257.

Јелена Базовић (Београд)

**Literary Imagination of Andric's Side
Bathed in Sunshine – Where are you, Helene?**

In this paper we tried to describe Andric's relationship with Helene Irzykowskie and her character in his work as much as possible. We had the idea of explaining the term *literary imagination* in the short story HELENE, THE WOMAN WHO IS NOT THERE, and also a collection of fragments in which Helene appears. In addition, this time we wanted to write about the lesser known details from Andric's life in Krakow, as well as his correspondences during the First World War. All this would give a broader picture of Helene's personality.

Јелена Базовић
bazovic993@gmail.com

